(ئێستای فەلسەفە/ زانست)

بادیۆ، ژیژەک، هەراری

خوێندنەوەی:
عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

لە پشت ناوونیشانی سەرەکی ئەو بابەتەوە هەر تەنیا ئێستای فەلسەفە و زانست نەوەستاوە، بەڵکوو ئێستای تەکنۆلۆژیا و ژێری دەستکرد دەشنێتەوە. بەو مانایەش کاری بیریار و داهێنەر و فەیلەسووفان تەنیا تیۆریزەکردنی فیکر و فەلسەفە، زانست و تەکنۆلۆژیا نییە، بەڵکوو لە پێناو بنەماکانی ئازادی و جیاوازی، داهێنان و سەیروورە، مرۆڤدۆستی و خۆشبەختی... هەوڵ دەدەن دەسەڵاتە ستەمکارەکان بە گشتی تێکبشکێنن و تێڕوانین و جیهانبینی پێشکەوتوو بۆ ژیان و پێوەندییەکان گەشە پێ بدەن.

(١)

ئالان بادیۆ

کۆمۆنیستێکی ماوییە و دەستی لە گریمانەی کۆمۆنیستی گیربووە و لە شاری (ریبات)ی وڵاتی (مەغریب)ی عەرەبی لەساڵی ١٩٣٧ لە دایکبووە، چل ساڵە کار لە فەلسەفەدا دەکات و کۆمەڵێک بەرهەمی چاپکراوی بە کتێبخانەی فەرەنسی بەخشیوە.

پێی وایە فەیلەسووف هەمیشە نامۆیە، چونکە کۆمەڵێک بیرکردنەوەی نوێی هەیە، کە بەبێدەنگی زۆرترین شەڕیان لەسەر دەکات. ئەو کەسە نامۆیە، خەڵکانێک بەرەو کۆمەڵێک کێشەی نوێ ڕادەکێشێت، بەبێ بانگەشەکردن ڕازییان دەکات: هەموو ئەو کێشانە گەردوونین.

بیرکردنەوە لە ڕێگەی ڕووداوەوە

نموونەی یەکەم

قسە لە دوو جۆر بەختیاری دەکرێت: بەختیاری لە ڕێگەی توندوتیژی و فرتوفێڵەوە. بەختیاری لە ڕێگای ڕاستگۆیی و

دادپەروەرییەوە. ئەو دوو جۆرە لە بەختیاری هەژارییەکی گەورەیان لە پێوەندی ڕاستەقینە لە نێواندا هەیە. بەو مانایەش لە نیوان کەسی بەختیار بە مانا سوکراتییەکە (وەک ئەو کەسەی کە بیر دەکاتەوە) و کەسی بەختیار بە مانا کالیکلیسییەکە (وەک ستەمکارێک کە بە فرتوفێڵ بەسەر ئەویتردا زاڵبووە)، هیچ گفتوگۆیەک بۆ ڕازیکردن لە نێوانیاندا نییە و گفتوگۆی نێوانیان سەرکەوتن و دۆڕان دیاری دەکات، ئالان بادیۆ هەوڵ دەدات لەنێوان بەختیاری وەک ڕاستگۆیی و بیرکردنەوە و بەختیاری لە ڕێگەی ستەمکاری و فرتوفێڵەوە، پرسیاری فەلسەفە چییە بەرز بکاتەوە؟ بۆ ئەوەش پێویستە بکەوینە (هەڵبژاردن)، هەڵبژاردن لە نێوان ئەو دوو جۆرە لە بۆچوونەدا، پرسیار ئەوەیە ئایا دەکەوینە لای سوکرات، یان کالیکلیس؟. بادیۆ پێی وایە فەلسەفە بیرکردنەوەی هەڵبژاردنە، بڕیاردانە، بۆیە دەبێ هەڵبژاردنی بیرکردنەوە ڕاڤە بکەین، ئایا خیار- هەڵبژاردن وجودە- بوونە، یان خیار- هەڵبژاردنی فیکرە؟

نموونەی دووەم

کاتێک ڕۆمانییەکان بە سەرکردایەتیی (مارسیلۆس) وڵاتی یۆنانیان داگیرکرد، لەبەر ئەوەی مارسیلۆس شارەزایی زۆری لە ماتماتیکدا هەبوو، سەربازێکی وەک پەیامنێر بەدوای (ئەرخمیدس)ی یاخی و داهێنەر و ماتماتیکزانی یۆنانیدا نارد، بۆ ئەوەی بیبینێت، ئەرخمیدس ئەو کاتیش هەر سەرقاڵی داهێنانەکانی خۆی بوو، بەردەوام دەچووە کەناری دەریا و لەسەر لمەکەی شێوەی ئەندازەیی و هێڵ و گۆشە و بیرکردنەوە و خەیاڵە داهێنەرەکانی خۆی دەنەخشاند، بەدوای سەلماندنی بیردۆزەکانیدا وێڵ بوو، دوای ئەوەی سەربازەکە پێی گوت سەرکردە مارسیلۆس داوای بینینی تۆ دەکات، ئەرخەمیدس هیچ قسەیەکی نەکرد و هەر خەریکی کێشانی شێوەی ئەندازەیی و بیرکردنەوە و خەیاڵی داهێنەرانەی خۆی بوو.

سەربازە پەیامبەرەکە قسەکەی دووبارە کردەوە (سەرکردە دەیەوێ بتبینێت)، ئەرخەمیدسی یاخی چاوی هەڵێنا و گوتی: لێگەڕێ با بیردۆزەکەم بسەلمێنم، سەربازەکە گوتی من کارم بە سەلماندنی بیردۆزی تۆوە نییە، سەرکردە داوای بینینی تۆ دەکات، بەڵام ئەرخەمیدس بێ ئەوەی وەڵامی بداتەوە هەر لە کاری خۆی بەردەوام بوو، سەربازەکە تووڕەیی دەگاتە ترۆپک و ڕاستەوخۆ شیرەکەی دەردەهێنێت و لە ئەرخەمیدسی دەوەشێنێ و خوێنی تێکەڵی شێوە ئەندازەییەکانی سەر لمەکە دەبێ و ڕەنگی هێلەکانی سوور هەڵدەگەڕێنێت. لەو نموونەیەوە دەردەکەوێت گفتوگۆیەکی کردەیی لە نێوان ڕاستییەکانی دەوڵەت و بیرکردنەوەی داهێنەرانەدا نییە، هەمیشە مەودایەک لە نێوان دەسەڵات و ڕاستییەکاندا هەیە، مەودایەک لەنێوان (مارسیلۆس- سەرکردەی ڕۆمانییەکان) و (ئەرخەمیدس- ماتماتکزانی یۆنانی)دا هەیە.

بادیۆ لەو خاڵەوە قسە لە فەلسەفە دەکات و دەڵێت: ئەرکی فەلسەفە پرشنگ خستنە سەر ئەو مەودایەیە. بیرکردنەوەی داهێنەرانە تەنیا بە یاسایەکەوە بەندە، جەوهەری ئەو یاسایە دەکەوێتە ناوەوەی داهێنەرەوە، کاتێ لە یاسای بیرکردنەوەی داهێنەرانە ورد دەبینەوە، دەبینین ئەرخەمیدس دەکەوێتە دەرەوەی کردەی دەسەڵاتەوە، چونکە خەسڵەتی کاتی جیا بۆ سەلماندن ناشێ بکەوێتە حاڵەتە بە پەلەکانی سەرکەوتنە سەربازییەکانەوە، لێرەوە توندوتیژی

کاری خۆی دەکات و دەکەوێتە دەرەوەی یاساکانی داهێنانەوە.

نموونەی سێیەم

فیلمێکی نایابی ژاپۆنی هەیە، دەرهێنەرەکەی (میزۆگوشی)یە، فیلمەکە بە ناوونیشانی (دوو عاشقی لە سێدارەدراو)ـە، یەکێکە لەو فیلمە جوانانەی کە هێڵە نەمرەکانی خۆشەویستی دەنەخشێنێت. بە سادەیی چیرۆکەکەی بەم شێوەیەیە: ڕووداوی فیلمەکە لە سەردەمی کلاسیکی ژاپۆنییەوە ڕووی داوە. کچێکی لاو مێرد بە خاوەنی کارگەیەکی بچووک دەکات، خاوەنی کارگەکە ژیانێکی باشی هەیە و پیاوێکی ڕاستگۆیە، بەڵام کچە لاوەکە ئەوی خۆشی ناوێت و دەست لەگەڵ لاوێک لە فەرمانبەرەکانی مێردەکەی تێکەڵ دەکات. لەو زەمەنەشدا سزای ژنی خیانەتکار مردن بووە، دواجار هەردوو خۆشەویست بۆ گوندێک ڕادەکەن. لەو کاتەدا مێردی ژنەکە، هەوڵ دەدات هەردووکیان بپارێزێت، بەوەش دەیسەلمێنێت کە ژنەکەی خۆی خۆش دەوێت... بەکورتی دواجار خۆشەویستەکان دەگیرێن و دوا وێنەی بەر لە مردنیان زەردەخەنەیەکە، ئەوان بە زەردەخەنە و دوور لە بێزارییەوە بەرەو مردن دەبنەوە. لێرەدا وشەی (زەردەخەنە) تەنیا میتافۆرە و دەلالەت لەوە دەکات، کە هەردووکیان بە تەواوی یەکتریان خۆش دەوێت. دوا پەیامی فیلمەکە پێمان دەڵێت: خۆشەویستی بەر لە مردن دەگرێت.

(ژیل دۆلۆز قسەیەکی مالرۆ وەردەگرێ کە دەڵێت: هونەر بەرگریکردنە لە مردن، بادیۆ دەڵێت ئەو قسەیە بەرەو ئەو بیرکردنەوەیەمان دەبات کە بڵێین خۆشەویستیش بەرگریکردنە لە مردن، چونکە سەرلەنوێ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەوەیە، کە کۆتایی نایەت، خۆشەویستی پێوەندییەکە بە بێ پێوەندی! لە نێوان ڕووداوی خۆشەویستی (بوون سەرەوژێر دەبێتەوە) هیچ یاسایەکی ژیان (یاسای شار، یاسای هاوسەرگیری) نابنە پێوانەی خۆشەویستی! خۆشەویستی ڕووداوە، ئەوەش فەلسەفەیە.

کەواتە ئەرکی فەلسەفە لای بادیۆ (مامەڵکردنە لەگەڵ هەڵبژاردن)، (مامەڵکردن لەگەڵ مەسافە) (مامەڵەکردن لەگەڵ جیاوازییەکان- ڕووداوەکان). فەلسەفە مانا بە ژیان دەبەخشێت، هەر تەنیا لقێک نییە، لە مەعریفەی ئەکادیمی، بەڵکوو پشکنینی پێوەندی نێوان هەڵبژاردن و مەسافە و مامەڵەکردنە لەگەڵ ڕووداو.

(٢)

سلاڤۆی ژیژەک

ساڵی ١٩٤٩ لە لوبلیانای سلۆڤینیا لەدایک بووە. ئەو مارکسیست و ڕەخنەگری کولتوورییە، لە جیهاندا وەک فەیلەسووفێکی ناوازە سەیر دەکرێت، لە سۆسیالیزمی سەربەخۆی یۆگسلاڤیای پێشوودا گەورەبووە. ساڵی ١٩٨١ پلەی دوکتۆرای ئایدیالیزمی ئەڵمانیی لە لوبلیانا وەرگرتووە.

فەلسەفە دیالۆگ نییە

ژیژەک دەڵێ فەلسەفە گفتوگۆ نییە، یەک نموونەم لە گفتوگۆیەکی سەرکەوتوو بدەیێ، کە بە بەدحاڵیبوون کۆتایی نەهاتبێت. ئەرستۆ هەرگیز بە ڕاستی لە ئەفلاتوون نەگەیشتووە، هیگڵ لە کانت نەگەیشتووە، هایدیگەر لە بنەڕەتدا لە هیچیان نەگەیشتووە... کەواتە هیچ دیالۆگێک لە ئارادا نەبووە.

کاتیگۆری سەرەکی فەلسەفەی (کلاسیک) بریتییە لە حەقیقەت، لای (دیکارت- ١٥٩٦ - ١٦٥٠) هۆش تاکە سەرچاوەی زانینە لە گومانبەدەرەکانە و (کانت - ١٧٢٤ - ١٨٠٤)

لـه ڕێگـەی ڕەخنەگرتنـەوە ئەنەتۆمـی زانیـن دادەمەزرێنـێ. هـۆش و هەسـت لای کانـت تەواوکـەری یەکتـرن و بیرەکانمـان بەبـێ ناوەڕۆک پووچەڵـن. فەلسـەفەی (هیـگڵ- ١٧٧٠- ١٨٣١) لەسـەر لۆجیکـی دیالێکتیکـەوە بەڕێوەدەچێـت.

ژیـژەک زۆر بـە کورتـی دەڵـێ لـە کۆمەڵگـەی ئێمـەدا ڕۆڵـی شـیانەیی فەلسـەفە زنجیرەیـەک هەڵوێستی تەواو ساختەیە، واقیعێکی دروستکراوی درۆیینەیـە، هـەر لـە فەلسـەفەی دەوڵەتـی کانتـی نـوێ، سـۆفیگەرایی نـوێ، دوای تازەگـەری، هەمـوو ئەوانـی دیکـەش... خراپتـر لەوانـەش تەئویلـی ئەخلاقـی دەرەوەی فەلسـەفەیە، ئـەو لوژیکـەی دەڵێـت: (مـن فەیلەسـووفم) ڕێڕەوێکـی میتافیزیکـی گـەورە دادەهێنـێ، هەرچۆنـێ بـێ، ئایا لـە سـەرەتادا کێ فەلسـەفەی بـەو پێـوەرە کارەسـاتئامێزە خسـتووەتەڕوو؟ دەبـێ دژی ئـەو کارەسـاتانە تێبکۆشـین، مـن مرۆڤێکـی باشـم و بایـەخ بـە هەمـوو کارەسـاتەکانی جیهـان دەدەم. دریـدا لـە ناوەڕاسـتی کتێبـی (تارمایییەکانـی مارکـس) کـە هەرگیـز کتێبێکـی فەلسـەفی نییـە، بـە شـێوەیەکی زۆر لاواز کارەسـاتەکانی ئـەو جیهانـەی لـە (دە) خاڵـدا ڕیزکـردووە. ئـەوە هەژاریـی بیرکردنەوەیـە، هەمـوو کارەسـاتەکانی دنیـا لـە: بێـکاری، هەڵاتـن لـە فێربـوون و مانـەوەی بـێ سـامان، بانـدی تریاکـی، هەژمـوونی دەستبەسـەرداگرتن، هۆیەکانـی ڕاگەیانـدن... تـاد، ببینێتـەوە. ئـەو بۆچوونـە هـی کەسـێک نییـە فەیلەسـووفێکی گـەورە بێـت، بەڵکـوو هـی کەسـێکی عاتیفییـە، چونکـە لـە بنەڕەتـدا حەقیقەتـی فەلسـەفی بریتییـە لـە کەلێـن.

کەواتە ڕۆڵی فەلسەفە چییە؟

کاری فەیلەسـووفان لای هیـگڵ دۆزینـەوەی نهێنیـی جیهانـە، بـەڵام فەلسـەفە دەگمەنـە. ژیـژەک دەڵـێ ئـەو قسـەیە دووچـاری نێودژیمـان دەکاتـەوە، چونکـە نـەک هـەر دەگمـەن نەبـووە، بەڵکـوو لـە قۆناغەکانـی داهێنانیشـدا زۆر لـەو ئاسـتەی ئێسـتای نزمتـر بـووە، چونکە کـە دەڵێین فەلسـەفە دەگمەنـە، پێویسـتە ڕۆڵـی فەلسـەفە بـە شـێوە سروشـتییەکەی هـەر تەنیـا فەلسـەفە ببینـێ! ڕاسـتیی فەلسـەفە بـەو مەسـەلەیەوە پەیوەسـتە...

هەتـا لـە سـەدەی نۆزدەشـەوە لـە زۆر وڵاتـدا وەک هەنگاریا، پۆڵەندا، ئـەدەب ڕۆڵـی فەلسـەفەی بینیـوە، بـۆ نموونـە ئـەو جیهابینییـە فەلسـەفی و ئایدیۆلۆژییـەی لـە بزووتنـەوەی نیشـتمانیدا دەردەکەوێـت، تـا پلەیەکـی گـەورە لـە کۆمـاری ئـەدەب وەرگیرابـوو. جگـە لـەوە لـە وڵاتـە یەکگرتووەکانـی ئەمریکا بـۆ نموونـە لـە ٩٩٪ (لـە سـەددا نـەوەد و نـۆ) شـتێک بـە نـاوی فەلسـەفەی ئەمریکـی- کۆنتینێنتاڵـی بوونـی نەبـووە ((بـەڵام دواتـر ئـەو فەلسـەفەیە لقی زۆری لـێ بووەتەوە وەک بنیادگـەری، دوای بنیادگـەری، تیـۆری شیکردنەوەی دەروونـی، تیـۆری ئەدەبـی- قوتابخانـەی فرانکفۆرت -...)) لەبـری فەلسـەفەی کۆنتینێنتاڵـی، بـواری لێکۆڵینـەوەی ڕۆشـنبیری لـە بەشـەکانی زمانەکانـی ئینگلیـزی، فەڕەنسـی، ئەڵمانـی، ئـەوە بـووە، کـە تـۆ بـۆ ئـەوەی هیـگڵ، یـان بادیـۆ، بخوێنیـت، دەبوایـە ئەدەبـی بـەراوردکاری هەڵبژێریـت، بـەڵام ئەگـەر بتـەوێ لێکۆڵینـەوە لـە مێشـکی جورجێکدا بکەیـت و تاقیکردنـەوە لەسـەر گیانـەوەران بکەیـت، دەبوایە ڕوو لـە کۆلێژی فەلسـەفە بکەیـت. ئا ئـەوە نێودژییەکەیـە! هـەر ئەوەنـدەش نا هەندێـک جـار فەلسـەفە شـوێنی مەعریفـەی دیکـەی گرتووەتـەوە، بـۆ نموونـە کاتێـک شـیوعییەت هەرەسـی هێنـا، فەلسـەفە شـوێنی بەرەنـگاری یەکەمـی گرتبـووەوە،

ئـەو کات فەلسـەفە لـە هەمـوو کاتێـک سیاسـیتر بـوو، بـەڵام دەبـێ بزانیـن هەرگیـز ئایدیۆلۆژیـا ناتوانێـت ناکۆکییەکانـی خـۆی لـە دەرەوەی خۆیـدا ببینێـت، کەواتـە گومانکـردن لـە خـودی فەلسـەفە، فەلسـەفەیە.

هـەر چۆنـێ بـێ، دەبـێ دان بـەوەدا بنێیـن، کـە فەلسـەفەی ئەڵمانیـای مـەزن جگـە لە فەلسـەفە بە هیـچ جۆرێـک هیچـی دیکـە نییـە! بـەڵام دەشـزانین فەلسـەفەی ئەڵمانـی بەدیلـی شـۆڕش بـووە، نـەک هـەر لەگـەڵ مارکـس، ئـەوە خـودی گرفتەکەیـە، ئـەو دوو شـتە بەیەکـەوە نابێـت، دەبێـت بزانیـن هەرگیـز مەرجـی بوونـی فەلسـەفەی ئەڵمانـی پێوەنـدی بـە شۆڕشـەوە نەبـووە. وەک چـۆن هەرگیـز سـەرمایەداری کـە مرۆڤـی جیهانـی سـێیەم دەکاتـە قوربانـی بەرژەوەنـدی ئابوورییەکانـی خـۆی، مەرجـی بوونـی مارکسـیبوون نییـە، لـە بەرانبـەردا مارکسـییەت لـە دژی سـەرمایەداری بـەردەوام مرۆڤـی جیهانـی سـێیەم دەکاتـە قوربانـی کینـەی نێـو مێشـکی خـۆی.

لـە کۆتاییـدا قسـەی مـن ئەوەیـە: خـەون بـە بوونـی فەلسـەفەیەکی سروشـتییەوە نەبینیـن. هەمیشـە فەلسـەفە دەرچوونـە لـە سروشـتی بوون، بـە بـێ ئـەوەی لـە ململانێـدا بێـت. بـەم جـۆرە دەتوانیـن تیۆرەکـەی بادیـۆ و تێزەکـەی لەبـارەی بارودۆخـی فەلسـەفەوە بـە شـێوەیەکی ئاشـکرا بخوێنینـەوە، کـە دەڵێـت فەلسـەفە، بـە پێناسـە، زیادەیـە، هەڵبەتـە، وەک پیـت، لەگـەڵ مەرجێکـی دەرەوە و لـە ڕێگـەی تەنیـا پێوەنـدی زیـادەی خودێکـی عاشـق، یـان سیاسـی، یـان زانسـتی، یـان هونـەری، دەبێـت.

ڕەخنەیەکـی دیکـە هەیـە، ئەگەرچـی زۆر خۆشەویستانەیە، بەڵام من و بادیۆ هەڵسـەنگاندمان بـۆ کانـت جیـاوازە و ڕەنگـە هیـچ هاوگونجانێکمـان لـە نێوانـدا نەبێـت، بـەڵام سـەرەڕای ئـەو هەمـوو شـتە نێگەتیڤانـەی لەبـارەی کانتی نوێـوە گوتوومە، شـتێکی دیکەمـان لای کانـت بـۆ مابێتـەوە، دەزانـی چییـە؟ هەمـوو ئـەوەی لـە فەلسـەفەکەیدا کێشـم دەکات، مرۆڤدۆسـتی و ڕێزگرتنـە لـە مـرۆڤ، کـە کانـت ئامـاژەی بـۆ دەکات. ئایـا ڕێزگرتنـی مـرۆڤ سـەرەتای فەلسـەفە نییە؟ ئەوەی دەمەوێ سەرنجی ئێـوەی بـۆ ڕابکێشـم سـاتەوەختی ڕێزلێگرتنـە، کـە زۆرتـر لـە کاتـی سـەفەر و کۆچکردنـدا دەردەکەوێـت، لـە وڵاتانـی بێگانـەدا، بـەم جـۆرە فەلسـەفە وەک ئـەوەی هایدیگـەر دەیەوێـت پێمـان بڵێـت هـەر لـە سـەرەتاوە گوتـاری ئـەو کەسـانە نییـە، کـە لـە وڵاتەکەیانـدا هەسـت بـە دڵنیابـوون دەکـەن، بەڵکـوو تـا ڕادەیەکـی زۆر، فەلسـەفە لـە هەرەسـهێنانی کۆمەڵگـەی ئۆرگانییەوەیـە. دەتوانین مرۆڤدۆسـتی و ڕێزگرتنـی مرۆیـی لای دیکارتیـش بدۆزینـەوە. دیکارت ڕابـەری فەلسـەفەی نـوێ سـەر بـە فێرگـەی هۆشـەکی، لـە بەشـی دووەمـی گوتـار لەبـارەی میتـۆدەوە، سـەرنجێکی مـەزن دەخاتـە ڕوو، لـە بـارەی ئـەوەی ئێمـە تەنیـا بـە دۆزینـەوەی هیومانیـزم وەک دابونەریتـی ئـەوی دیکـە دڵمـان بـە کـۆچ ئـاو ناخواتـەوە، بەڵکـوو ڕۆشـنبیری خـودی مرۆڤیـش لـە ڕێزگرتنـی مرۆڤـی غەریبـە کەمتـر نییـە. ئـەوە بـە بـڕوای مـن خاڵـی سـفری فەلسـەفەیە، هەمـوو فەیلەسـووفێک ئـەو سـاتەی کۆچکـردن بنیـاد دەنێـت.

کانـت لەنێـوان دوو چەمکـی بەکارهێنانـی (گشـتیی عەقـڵ) و بەکارهێنانـی (تایبەتیی عەقڵ) دا جیاوازی دەکات، ئـەوەی کانت بـە بەکارهێنانی تایبەتیـی عەقـڵ نـاوی دەنێـت، پەیوەسـتە بـە کاری فەرمانبەرانـی مەدەنـی لـە دامودەزگەکانـی دەوڵەتـدا، بـەڵام ئـەوەی پێی دەگوترێت گفتوگۆی ڕۆشـنبیری، بەکارهێنانـی گشـتیی عەقڵـە. وەک

من تێگەیشتبم مەبەست لە تایبەتمەندی یەکەم ساتەوەختی چەسپاندنی کۆمەڵگەیە، بەڵام سەرەڕای هەموو ئەوانە فیکرەی کانت ئەوەیە، کە ئێمەی ڕۆشنبیران بە شێوەیەکی تاکگەرایی لە شوێنکەوتەی گەردوونیدا بەشدار بین، لە بەیەکگەیشتن لەنێو گەردووندا. ئەوە فەردانیەتە بەشداری ڕاستەوخۆی لە گەردوونگەراییدا هەیە، بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە دەتوانێ چی بکات؟ توانایی چ کارتێکردنێکی هەیە؟ دەستەواژەی تاکگەرایی ئاماژەیە بۆ هزر، بیرکردنەوە و تێڕوانین و کۆمەڵێک هەڵوێستی ڕەنگاوڕەنگ کە شێوەی هاوبەشییان قبووڵکردنی ڕەسەنایەتی و سێنتەربوونی تاکە. بەم جۆرە فیکرەی بوون لە ڕێگەی ڕێکخستنی دیاریکراوەوە گفتوگۆیەکی ڕۆشنبیری دەنێتەوە. لێرەدا پەیامی جەوهەری فەلسەفە دەڵێت: دەتوانیت ڕاستەوخۆ بەبێ دیاریکردن بەشداری لە دنیادا بکەیت، دەکرێ بڵێین ئەوە گرنگی گۆڕانکارییەکانی دوایین قۆناغی تێزی ڕۆشنبیرانەیە، بەو مانایەش فەلسەفە جۆرە جەوهەرێکی کارا و چالاکی هەیە.

گفتوگۆی نێوان بادیۆ و ژیژەک

بادیۆ: سەرەتا ڕەخنەگرتن لە کانتی نوێ، یان کانتی ئەکادیمی، کە زێتر لە دە بۆ پازدە ساڵە بۆی دەگەڕێمەوە، لە دوو سەرنجدا کورت دەکەمەوە، یەکەم، سروشتی مرۆییبوونی فەلسەفە، ئەی چۆن مامەڵە لەگەڵ نامرۆییبوونی دەکات؟ خوا، بێکۆتایی، ڕەهایی، ئەوەی لە فەڕەنسا بە (نامرۆییبوونی تیۆری) ناو دەبرێت. (مرۆڤ) بنیادێکی ئایدیۆلۆژی و مێژوویی بۆ خۆی دیاری کردووە. من پێم وایە فەلسەفە هەر لە ئەفلاتوونەوە ڕووبەڕووی نامرۆییبوون بووەتەوە، کاری خۆی لەوێدا دەبینێتەوە.

سەرنجی دووەم، کاتێ باسی تاکگەرایی گەردوونی لای کانت دەکەین. تۆ ڕاستی، چونکە زۆر لە فەیلەسووفان باسی بەشداری ڕاستەوخۆی تاک لە گەردووندا دەکەن، بێ ئەوەی باسی تایبەتمەندی ڕۆشنبیرییەکان، نەتەوەییەکان، جیاوازییە ڕەگەزییەکان بکەن. ئەمڕۆ بەردەوام پێمان دەڵێن تایبەتمەندی گرنگە، ڕێزگرتنی تایبەتمەندییە بنەمایە. من لەگەڵتدا هاوڕام و دەبێ ئێمە دژی ئەو شێوەیە کۆنەپەرستییەی تایبەتمەندییە ڕۆشنبیرییەکان ببینەوە، بەڵام دەبێ ئەوەش بزانین کە پێوەندی ڕاستەوخۆی تاک و گەردوون، شتێکی نامرۆییشی تێدایە، ئەگەر گەردوونگەرایی تەنیا لە پێدراوە مرۆڤییە ئاسایییەکەدا کورت بکەینەوە، ئەوە ناتوانین بەرگری لە نامرۆییبوونی بکەین.

لای کانت پێوەندی ڕاستەوخۆی نێوان تاک و گەردوون بە ساتەوەختێکەوە بەندە، کە مرۆڤ دەخاتە ئاستێک لەسەرووی مرۆڤەوە. ئەو تیۆرە لە بارەی سنووری مرۆڤ و عەقڵ گەورەیی کانت دەنوێنێ، بەڵام ئەمڕۆ هیچ هێزێکی حەقیقی نییە بەرانبەر بێکۆتاییبوونی عەقڵی زانستی (واتە بەرانبەر هەڵکشان بەرەو داڕمان، بەرانبەر پێشکەوتنی ئامرازەکانی تەکنۆلۆژیا و زیرەکی دەستکرد.) تەنیا ئەوەیە کانت فیکرەکانی بە ڕادەی عەقڵ کۆ کردووەتەوە. ئایا بێکۆتاییبوون چارەنووسی مرۆڤە؟ پرسیاری حەقیقی ئەوەیە، ئایا بێکۆتایی چ مانایەک بە فەلسەفە دەدات؟ (بە قسەی «هەراری» ئەمڕۆ داهێنانە نوێیەکان هەموو ئەو هاوکێشانەیان بەتەواوی گۆڕیوە، ئێستا زیرەکی دەستکرد توانایی باڵادەستی ڕەهای هەیە).

ژیژەک: من تەواو لەگەڵت هاوڕام، چونکە

مرۆییبوون بەو شێوەیە تەنیا لەگەڵ نامرۆییبوون دەردەکەوێت، بە مانا گەردوونییەکەی و بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ نامرۆییبوون تاکە هۆکارێکە بۆ مرۆییبوون. کانت لە ڕەخنەی عەقڵی پەتی جیاوازی لە نێوان حوکمی نێگەتیڤ و حوکمی بێکۆتایی دەکات. با بە شێوەیەکی سادە بڵێین حوکمی نێگەتیڤ ئەو حوکمەیە کە وەک پشتپێبەستن نکوڵی لە خود دەکات، حوکمی بێکۆتایی بە شێوەیەکی نێگەتیڤ پشت بە خود دەبەستێت. حوکمی نێگەتیڤ وەک ئەوەیە بڵێین (ڕوح فانی نییە). حوکمی بێکۆتاییش وەک ئەوەیە بڵێین (ڕوح نەمرە). ئایا ئەوە بەرەو کوێمان دەبات؟ ڕەنگە ڕۆمانە ترسناکەکان یارمەتیمان بدەن، ئێمە لە مردوو دەگەین. دەزانین بەڕاستی مانای مردن چییە، مردن مردنە، کە دەڵێین ئەو کەسە مردووە بە سادەیی واتە زیندوو نییە، بەڵام ئەو کەسە نەمردووە، وەک ئەدەبی ترسناک دەیڵێت، ئەوە بەو مانایە نییە کە هێشتا زیندووە، ئەوە مردووە، بەڵام لە حاڵەتی ئاساییدا نییە: بەڵکوو مردوویەکی زیندووە. ئەوە دنیایەکی نوێ دەکاتەوە، من پێم وایە ئەو نەمردووە بۆ خۆی ترانسندنتاڵی کانتییە. بێگومان بە دیاریکراوی نە بە مانای مرۆیی نە بە مانای گیانداری، ئەوە ئادەمیزادی نییە، بەڵکوو زیادەی مرۆییە، بەڵام دەمەوێ بڵێم زانست یاری زمانەوانی نییە.

بادیۆ: کێشەی فەلسەفە وەک زۆربە پێیانوایە بە شێوەیەکی بنەڕەتی پێوەندی بە ڕەخنەوە هەیە. بەو مانایەش کە دەڵێن ئەرکی فەلسەفە نێگەتیڤ دەکەوێتەوە: ئاماژەکردنە بە گومان، ڕوحی ڕەخنەیی و هەموو ئەوانی دیکە. بە ڕاستی دەبێ ئەوانە بسەلمێنێ، بەڵام سەلماندن نییە؟ چونکە ئەگەر دەستی لە نێودژییەک وەردا، یان ئەگەر چووە نێو پێوەندییەکی ناپێوەندییەوە، ئەوە دەبێت بە هەموو هۆکارەکانییەوە چوارچێوەیەکی نوێی فیکری بخاتەوە، بەم جۆرە دەتوانێ بیرکردنەوەیەکی نوێ بۆ نێودژی بخاتەڕوو، کەواتە ڕەگەزی دیاریکراو بۆ کاری فەلسەفی، نەسەلماندنە. ئەوە خاڵێکە لەگەڵ (دۆلۆز) لەسەری هاوڕام، کاتێ دەڵێت لە جەوهەردا فەلسەفە بنیادنانی چەمکە.

پێویستە (نامرۆییبوون) تێبگەین، وەک ئەوەی ڕەگەزێکی چەمکیی سەلماندن بێت، کە مرۆڤ لە ڕێگەی کۆچکردنی مرۆڤەوە بیری لێ دەکاتەوە. هەمیشە مەسەلەی کۆچکردنی مرۆڤ پێشتر خۆی دەسەلمێنێ، وەک ئەوەی پێوەندی ناوەکی پێوەندی بێ لە نێوانی مرۆییبوون و نامرۆییبوون، نەک نەمریی مرۆڤ.

ژیژەک: من گومانم لە هاوڕابوون هەیە، ئێمە لە ڕەشبینی ڕەخنەی پاش تازەگەرییەوە هاوڕاین، بە تایبەتی فۆکس خستنە سەر نامرۆییبوون، لە ئایدیۆلۆژییەکانی دوای تازەگەری نامرۆییبوون زیادەیەکی ترسێنەرە و دەبێ لێی دوورکەوینەوە.

میتۆلۆژیایەکی ترسناک لە بارەی ئاگرەوە هەیە، کە پێویست ناکات زۆر لە ئاگر بچینە پێشەوە، بەڵکوو دەبێ ڕاستی ئەو مەسافەیە بپارێزین، ئەو بیرکردنەوەیە وەک ئەوەی لای (ئادگار ئالان پۆ)ش هەیە، ئەوەیە کە ئێمە لە گوێی خەرەندین و پێویستە ئەو مەسافە گونجاوە بپارێزین: نەک بۆ ئەوەی بە ئارەزووی خۆمان کارەکانمان ڕاییکەین، وەک ئەوەی شەڕی ڕادیکاڵی لە ئارادا نەبێت، بەڵکوو بۆ جەختکردن لەوەی کە بۆ شەڕ ڕاتناکێشێت. هەڵبەتە ئەوەش تەواو پێچەوانەی نامرۆییبوونە: نامرۆییبوون بۆشاییەکە بۆ دووبارە پێناسەکردنەوە.

لەبارەی نێودژییەوە نموونەیەکت بۆ دەهێنمەوە: یەکێک وێنەیەکی تاریکی لەسەر کارەساتی کۆمەڵگە کێشابوو، لە هەمان کاتدا گوتبووی هەموو بەدیلێک بۆ ئەو حاڵەتە، بەدیلێکی خراپتر دەبێت، ئەوەش نێودژییە لە بارەی بیرکردنەوەی نێگەتیڤ.

بادیۆ: دەمەوێ زۆر بە سادەیی بڵێم، بۆ قسەکردن لەسەر ئەو نێودژییە ڕێگەی جۆراوجۆر هەیە. ئەوەی گرنگە ئەوەیە، فەلسەفە چۆن ئەو کێشانە بەرجەستە دەکات. وەک دەزانین ئەوە ڕەخنەیە لە شێوازی دیموکراتییەت، ئەوە جەوهەری کێشەکەیە، ئەوە لە دانپێدانان قورسترە.

ژیژەک: وا پێ دەچێت دراوسێی حەقیقی ئەو دراوسێیە بێت، کە مردووە، ئەوە بەکارهێنانی دراوسێیە بە شێوە سیاسییە ڕاستەکەی، ئەوەی دەڵێ دراوسێکەت خۆش بوێت، وەک چۆن خۆت خۆش دەوێت. با لە خۆمان بپرسین لێکبوردن مانای چییە، کاتێک لە نێو کۆمەڵگەی خۆرئاوایی هاوچەرخ پرۆسیسەی دەکەین؟ ئێمە تەواو پێچەوانەی دەبینین: لاقە نەکەیت، چونکە لاقەکردن بە شێوەیەکی بنەڕەتی کلیلی وشەکانە: لە ئارەزووەکانت دەترسێم، زۆر لێم نزیک نەبیتەوە، واتە ئەگەر زۆر تەماشای یەکێک بکەیت- ئەوە لاقەکردنی بینینە، ئەگەر قسەیەکی ناشیرین بە یەکێک بڵێیت — ئەوە لاقەکردنی زارەوەییە. بێگومان ئەوە شێوازێکی دیاریکراوی لێکنەبوردنمان بۆ دەکێشێت: لێکنەبوردن بەرانبەر ئەوی دیکە.

(٣)

مرۆڤ لە ئێستادا

یۆڤاڵ نوح هەراری

بیریار و مێژوونووسی بەناوبانگی ئیسرائیلی (یۆڤاڵ نوح هەراری) ساڵی ١٩٧٦ لەدایک بووە، ساڵی ٢٠٠٢ بڕوانامەی دوکتۆرای مێژووی لە زانکۆی ئۆکسفۆرد بەدەست هێناوە. باسەکانی هەراری و بادیۆ و ژیژەک یەکتر دەبڕن و بەر یەک دەکەون، بەڵام پشت بە شارستانیەت دەبەستن، هەراری وەک ژیژەک و بادیۆ باسی فەلسەفە لە ئێستادا ناکات، ئەو باسی داهێنانەکانی مرۆڤ و تەکنۆلۆژیا و هاوکێشەکانی لۆگاریتم و ماتریکس دەکات، بێجگە لەوە فەلسەفەش وەک یەکێک لە گێڕانەوەکان دەژمێرێت.

یەک دنیا گومان و ڕامان و پرسیار لە بارەی گێڕانەوەکان و ژیان و مرۆڤ و هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ بەرجەستە دەکات، سەبارەت بە هاوکێشە دژیەکییەکانی نێوان ژیری، لە بەردەوام بوون شتگەلێک دەخاتە ڕوو (جێگای سەرسامین) لە پاراستنی جۆری مرۆڤ و هەوڵدان بۆ لەناوبردنی ئەستێرەی زەوی. بە خوێندنەوەی بیرکردنەوەکانی دەکەوینە بیرکردنەوە لە داهاتووی مرۆڤایەتی کە ئاخۆ ڕادەی ژیریی مرۆڤی بۆ (مانەوەی مرۆڤ) دەست دەدات. (هەراری) ئاماژەی بۆ دەکات، یان ئیتر بۆ (مانەوە) پێویستمان بە جۆرێک لە مرۆڤی باڵایە، کە جێگە بەو مرۆڤەی ئێستا لێژ بکات؟

یوڤاڵ نوح هەراری دەڵێ: ژیان گەیشتووەتە ئاستێک، ئیتر بەبێ ویستی مرۆڤ، مرۆڤ بەرەو دارمان هەڵدەکشێ، هەروەها گومان دەخاتە سەر کۆی ڕەنگاوڕەنگی گێڕانەوەکان (بە فەلسەفەشەوە) کە خۆیان لە چەند هەزار ساڵێک دوورتر نابیننەوە و هیچ

لێکدانەوەیەکشیان بۆ ملیاران ساڵ نییە. ئەو پێی وایە ئەو هەموو گێڕانەوانە بێ ئاگان لە پێشینە مرۆڤایەتییەکان و زەوی و هەسارەکانی دیکە. دەڵێ ئێمە بەهۆی پێشکەوتنی ئامرازەکانی تەکنۆلۆژیا و زیرەکی دەستکردەوە، لەبەردەم جیهانێکی مۆدێرنی جیاوازداین، ئیتر داهێنانە نوێیەکان هەموو ئەو هاوکێشانەیان بەتەواوی گۆڕیوە و ئێستا زیرەکی دەستکرد توانایی باڵادەستی ڕەهای هەیە، ئەوەی هەراری دەیڵێت ئێستای ئایین و فەلسەفە و سیاسەت و ئایدیۆلۆژیا و ئەدەب و گێڕانەوە گەورەکان نییە، بەڵکوو ئێستای زیرەکی دەستکرد و داهێنانە زانستییەکانە.

لە کتێبی (هۆمۆ دیوس)دا دەڵێ: مرۆڤ بە درێژایی مێژوو بە سێ کێشەی گەورەدا تێپەڕیوە؛ **یەکەمیان:** (برسێتی) **دووەمیان:** (نەخۆشی) **سێیەمیان:** (جەنگ). بەپێی داتاکانیش ئێستا مرۆڤ، بە سێ شێوە ئەو سێ کێشەیەی کۆنترۆڵ کردووە: **یەکەمیان:** (قەڵەوبوون)، کە ترسناکترە لە برسێتی. **دووەمیان:** (نەخۆشی شەکرە) کە ترسناکترە لە تیرۆر و جەنگ. **سێیەمیان:** (بەساڵاچوون)، کە هۆکارێکی سەرەکییە بۆ مردن.

دوای ماوەیەکی زۆر مرۆڤ بە چڕی هەوڵی داوە بەرەو (نەمری) و (خۆشبەختی) و (ژیانێکی نەرم و گەرمی خواوەندئاسا) هەنگاو بنێ. لە دوای هەموو ئەوانە ئامانجەکانی مرۆڤایەتی گەیشتنە بە (نەمری) و (خۆشبەختی) و (خوداوەندێتی). **یەکەم:** بە هۆی داهێنان و دروستکردنی هەموو ئەندامەکانی لەشی مرۆڤ، بەشێوەیەکی باشتر لەوەی هەیبووە. **دووەم:** خۆشبەختییەکی گەورە، بە هۆی نەخۆش نەکەوتن و ماندوونەبوون و بێزارنەبوون و دڵتەنگ نەبوون و پیرنەبوون، **سێیەم:** خوداوەندیەتی، بە هۆی بەستنەوەی مێشکی مرۆڤ بە ئامێری زیرەکی دەستکرد و نازیرەکەکان و دەستگەیشتن بە هەموو شوێن و شتێ بە هۆی دانانی کامیراوە.

هەولێر ٢٠٢٤/١/٥

سەرچاوە:

١- الفلسفة في الحاضر- الان باديو وسلافوى جيجك، سحب وتعديل: علاء بريك هنيدي، تحرير: بيتر انغلمان، ترجمة وتقديم: يزن الحاج، دار التنوير للطباعة والنشر- لبنان: بيروت، ط١، ٢٠١٣.

٢- الانسان الاله - تاريخ وجيز للمستقبل - يوفال نوح هراري، ترجمة: حمد سنان الغيثي وصالح علي الفلاحي.

٣ - ٢١ وانە بۆ سەدەی ٢١، یوڤاڵ نوح هەرار، وەرگێڕانی لە فارسییەوە ئاری ڕەشید، چاپی دووەم، تەمموزی ٢٠٢٢، دەزگای ڕۆشنبیریی جەمال عیرفان.